

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΒΟΣ  
«ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΓΛΩΣΣΩΝ ΚΑΙ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ;»

«Καθηγητής Γλωσσών και Μαθηματικών» έγραφε το πιστοποιητικό θανάτου του ανθρώπου που πέθανε στο Louth της Αγγλίας, την Τετάρτη 3 Νοεμβρίου του 1869. Αλλά, ήταν αυτό το κατάλληλο διαβατήριο του εβδομηνταεφτάχρονου Ανδρέα Κάλβου για την αθανασία; Τραγική ειρωνεία, βέβαια, αφού αυτός, στο πρώτο του ιταλικό ποίημα, όταν ακόμα ήτανε είκοσι ενός χρονών, είχε γράψει:

Ευτυχής εγώ, αν γύρω από τον τάφο μου  
αντηχήσει: *Υπήρξαν η ζωή και τα τραγούδια του*  
για τους Έλληνες *ωφέλιμα δώρα.*

Ατύχησε σε αυτό, όπως και σε άλλα. Πάντως, εμείς μπορούμε να συμφωνήσουμε: ο Κάλβος δεν ήταν «καθηγητής Γλωσσών και Μαθηματικών»· δεν ήρθαμε εδώ, απόψε, για να τιμήσουμε αυτόν, αλλά οπωσδήποτε έναν άλλον. Ποιον, όμως; Ποιος ήταν ο Ανδρέας Κάλβος; Ποια ήταν η ταυτότητά του, πώς τον θυμούνταν, πώς τον ήξεραν οι συγκαίρινοί του; Θα σπεύσω να πω, σχηματοποιώντας κάπως, ότι όχι μόνο άλλος ήταν ο Κάλβος της νιότης, άλλος της ωριμότητας και άλλος των γηρατειών του, αλλά ακόμα περισσότερο, άλλος ήταν ο Κάλβος του δέκατου ένατου αιώνα και άλλος του εικοστού – τολμώ να πω: *άλλος είναι ο δικός μας Κάλβος, σήμερα.* Θα φτάσουμε στον Κάλβο τού σήμερα, αλλά προηγουμένως θέλω να θυμίσω τους κύριους σταθμούς της ζωής του, για να δούμε πόσο σύνθετος υπήρξε ο κόσμος του, πόσο μεγάλος ποιητής υπήρξε, μεγαλύτερος από ό,τι συνήθως θεωρούμε, πόσο ευρύτερες ήταν οι διαστάσεις του έργου του, πόσο ποτισμένος ήταν από τα μεγάλα ευρωπαϊκά ρεύματα της εποχής του.

Δεν θα πέφταμε έξω αν χωρίζαμε τη ζωή του σε τρεις περιόδους: η **πρώτη** είναι η εποχή της βαθιάς ιταλικής και ευρωπαϊκής εμπειρίας, ας πούμε τα χρόνια από το 1800 μέχρι το 1818-1819: είναι η ευτυχισμένη περίοδος των μεγάλων ιδεολογικών αναζητήσεων, της πνευματικής διαμόρφωσης, των χλωρών ελπίδων – γιατί ο Κάλβος υπήρξε ένας νέος φανατικός για γράμματα. Είναι τα χρόνια που μαθήτευσε δίπλα στον μεγάλο συμπολίτη του, τον Ούγκο Φόσκολο, που θαύμασε τις υψηλές μορφές του ιταλικού νεοκλασικισμού, με κορυφαίο τον Vittorio Alfieri, και έκανε τις πρώτες του λογοτεχνικές απόπειρες. Είναι τα χρόνια ενός απόλυτα ιταλόγλωσσου Κάλβου,

ενός νεαρού τραγικού ποιητή, στα χνάρια των δύο μεγάλων που προανέφερα, μέσα στο αντιτυραννικό κλίμα του ρεπουμπλικανισμού, της ιταλικής Παλιγγενεσίας και του ευρωπαϊκού κλασικισμού. Είναι τα χρόνια που συνθέτει στα ιταλικά τις τρεις αρχαιόθεμες τραγωδίες του: δύο ιστορικού χαρακτήρα (*Ιππίας*, *Θηραμένης*) και μία μυθολογικού (*Δαναΐδες*), τα επίσης ιταλικά *Ode agli Jonj*, *Canzone a Napoleone*, καθώς και άλλα ιταλικά ποιήματα· είναι η εποχή που γράφει κείμενα ποιητικής και πολιτικής ηθικής, που έμειναν ανέκδοτα, πολύτιμα όμως για μας: οδοδείκτες και αντηχία των ενδιαφερόντων και των επιρροών του· είναι η εποχή κατά την οποία πασχίζει να μπει στην ιταλική λογοτεχνική ζωή. Σημειώνω μόνο δύο στοιχεία: τη μετάφραση, το 1813, ενός σπουδαίου σικελού ποιητή, του Giovanni Meli, από τη σικελική διάλεκτο στα ιταλικά, και τη συμμετοχή του, πάλι το 1813, σε πανιταλικό διαγωνισμό της σημαντικής φλωρεντινής Accademia della Crusca, με την ιταλόγλωσση τραγωδία του *Θηραμένης*, για το βραβείο ιταλικής γλώσσας.

Τα ίδια αυτά χρόνια, περνάει τις μέρες και τις νύχτες του δίπλα στον μέντορά του, τον Ούγκο Φόσκολο, παρακολουθώντας από κοντά την κυοφορία του ανολοκλήρωτου αριστουργήματος του ιταλικού κλασικισμού, των φοσκολικών *Χαρίτων*. Αυτά ήταν τα ευτυχισμένα χρόνια της νιότης και των ελπίδων, οι χαρούμενες μέρες της Φλωρεντίας και του Bellosguardo. Όταν αυτά τα χρόνια θα περνούσαν, θα τελείωναν και οι μέρες της χαράς. Το 1816, είκοσι τεσσάρων χρονών, θα εγκαταλείψει τη Φλωρεντία για να ακολουθήσει τον δάσκαλό του στην αυτοεξορία, πρώτα στις παγωμένες κρυψώνες της Ελβετίας, κυνηγημένοι, και κατόπιν στη φτώχεια και την ανασφάλεια του Λονδίνου. Αλλά κι εκεί, στο Λονδίνο, τότε που ήρθε σε σύγκρουση με τον οξύθυμο δάσκαλό του και οι δρόμοι τους χώρισαν, τότε που πάσχιζε να βγάλει το ψωμί του παραδίνοντας μαθήματα, όπως όλοι οι ιταλοί φυγάδες, ακόμα και τότε, ο πυρετός της δημιουργίας δεν τον εγκατέλειψε: το 1818-1820 εξέδωσε τις ιταλόγλωσσες *Δαναΐδες* του, μία ιταλική ποιητική ανθολογία, που τη γνωρίζουμε με τον τίτλο *Italian Lessons*, και έναν ιταλικό *Ύμνο*, που ακόμα λανθάνει, ενώ συμμετείχε, το 1819, μαζί με μία ομάδα δημοκρατικών ιταλών φυγάδων, στην έκδοση ενός ιταλικού περιοδικού που στόχευε στην ανάδειξη των ιταλικών πνευματικών επιτευγμάτων και στην τόνωση του ιταλικού εθνισμού: της *Ape italiana a Londra*, το μοναδικό γνωστό αντίτυπο της οποίας παρέμενε για δεκαετίες θαμμένο στην αποθήκη ενός αγγλικού αργοντικού στο Belton House, όπου και είχα την τύχη να το βρω, μόλις πριν από μία δεκαετία.

Ο Κάλβος, το 1818, είναι είκοσι έξι χρονών και τίποτα ακόμα δεν μαρτυρεί την εξέλιξή του, τη μεταμόρφωσή του δηλαδή σε έλληνα ποιητή. Το 1819, συμβατικά έστω, μας εισάγει στη **δεύτερη** περίοδο της ζωής του, που θα διαρκέσει μέχρι το 1826, επίσης ευρωπαϊκή, επίσης δημιουργική και θυελλώδη. Στο τέλος της πρώτης περιόδου, πάντα στο Λονδίνο, ο Κάλβος αρχίζει να εμφανίζεται και ως έλληνας λόγιος και ποιητής: είναι η εποχή της σκληρής σύγκρουσης για τη γλώσσα, και ο *Κάλβος είναι Έλληνας*: στο Λονδίνο, οι Έλληνες σπανίζουν και οι Άγγλοι ζητούν να μάθουν τις αυθεντικές θέσεις των Ελλήνων για τη γλώσσα. Και ο Κάλβος, που δεν είναι φιλόλογος, που δεν έχει συστηματικές σπουδές, που δεν έχει ζήσει ουσιαστικά ποτέ σε περιβάλλον που μιλιέται η ζωντανή ελληνική γλώσσα, θα δεχτεί την πρόκληση και θα δώσει, το 1818 και το 1819, στα περίφημα Argyll Rooms, τέσσερις διαλέξεις για την ελληνική γλώσσα και την προφορά της. Δεν θα περάσουν απαρατήρητες: οι λονδρέζικοι *Times* θα δημοσιεύσουν αποσπάσματα και πολλές άλλες αγγλικές ή αγγλόφωνες εφημερίδες θα τα αναδημοσιεύσουν, ενώ ο Κοδρικάς, από τη Βιέννη, θα του γράψει ένα συγχαρητήριο γράμμα.

Ενώ, λοιπόν, δύο χρόνια πριν, τίποτα δεν προμήνυε τη γέννηση του έλληνα ποιητή, καθώς ο ιταλός Κάλβος είχε φτάσει σε κάποιο ύψος την ιταλική του δημιουργία, τώρα, το 1819, ο Έλληνας θα αρχίσει να κάνει την εμφάνισή του: θα συνθέσει την πρώτη του ελληνική ωδή, το *Ελπίς πατρίδος*: ένα ποίημα, που θα το αφιερώσει στον θερμό φιλέλληνα και ιδρυτή της Ιόνιας Ακαδημίας, τον λόρδο Γκίλφορντ, τον οποίον προσέγγισε στο Λονδίνο, ένα ποίημα που, μέσα στα πολλά της στιγμής εκείνης, υμνούσε την επιστροφή των Μουσών στην Ελλάδα. Κλίνουμε σήμερα να πιστέψουμε ότι είναι εκείνης ακριβώς της εποχής ένα ακόμα, επίσης καθαρεύον ελληνικό, ανολοκλήρωτο ποίημα, αυτό που γνωρίζουμε με τον συμβατικό τίτλο «Ατίτλο απόσπασμα», μία φιλόδοξη προσπάθεια να αφηγηθεί την πορεία του ελληνικού κόσμου από τη γέννηση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού μέχρι την αναμενόμενη τώρα πνευματική ανάσταση, μετά από αιώνες δουλείας και πνευματικής παρακμής.

Για να το πω σχηματικά: στα χρόνια 1818-1819 βλέπουμε να φανερώνονται *δύο πρόσωπα* του Κάλβου: *γεννιέται ο Έλληνας, αλλά ο Ιταλός είναι πάντα παρών*. Το 1820 ο Κάλβος εγκαταλείπει το Λονδίνο και μαζί τη σχεδόν αρραβωνιαστικιά του, τη συμπαθητική πιστή προτεστάντισσα Susan Ridout, για να επισκεφθεί την πατρίδα του – έτσι της είπε. Πήγε, όμως; Δεν το ξέρουμε. Εκείνο που ξέρουμε είναι ότι λίγους μήνες μετά, την άνοιξη του 1821, συνελήφθη στη Φλωρεντία ως μέλος των

Καρμπονάρων της Τοσκάνης, που μάχονταν για την εκδίωξη των Αυστριακών και για την ιταλική εθνική ελευθερία. Γνωρίζουμε το σπίτι όπου έμεινε και κατηχήθηκε, στη Via della Scala, στο κέντρο της πόλης: τα μαρτύρησε ένας σύντροφός του, χαρτί και καλαμάρι. Θα τον απελάσουν, θα ζητήσει να επιστρέψει, για να συνεχίσει «τις πνευματικές του εργασίες», όπως έγραψε στην αίτησή του, αλλά οι Αυστριακοί δεν αστειεύονταν: δεν θα τον αφήσουν να επιστρέψει. Και ο Ανδρέας Κάλβος θα μείνει στην Ελβετία.

Είμαστε στο 1821, στο *annus mirabilis* του νέου ελληνικού κόσμου. Ο δρόμος της Ιταλίας τώρα είναι οριστικά κλειστός πίσω του, και εκεί, στην Ελβετία, το καλοκαίρι, έρχεται απροσδόκητα σε επαφή με τα απομεινάρια του Ιερού λόχου του Αλέξανδρου Υψηλάντη. Δεν έγραψε τυχαία την ωδή «Εις τον Ιερόν λόχον». Ακούμπησε τους μαχητές του, άκουσε την απελπισία της φωνής τους, πληγώθηκε από τη συντριβή τους. Και αυτή υπήρξε η πρώτη, πραγματική επαφή με τη σύγχρονη του Ελλάδα, με τον λαό εκείνον που, όπως έγραψε ο Κοραής, «ετοιμαζόταν να κατασταθεί εις έθνος», να διεκδικήσει την εθνική και πολιτική του ελευθερία. Αυτό υπήρξε το διαβατήριο του Κάλβου για την Ελλάδα: η εμπειρία της Επανάστασης, που μπορεί και να υπήρξε όπως εκείνη πολλών Φιλελλήνων, οι οποίοι είδαν την Ελληνική επανάσταση ως το αντίδοτο της ήττας των δικών τους επαναστάσεων: ο Κάλβος είδε την ήττα της Ιταλικής επανάστασης του 1820-1821, όμως, ήταν επιπλέον και Έλληνας.

Φτάνουμε τώρα σε ένα σημείο που δεν χρειάζεται να επιμείνω πολύ: τον επόμενο Κάλβο τον γνωρίζουμε οπωσδήποτε καλύτερα. Όλοι ξέρουμε πως το 1824 θα εκδώσει στη Γενεύη της Ελβετίας, τη *Λύρα*, τις πρώτες δέκα ελληνικές ωδές του, με πρώτον τον αυτοβιογραφικό «Φιλόπατρι» και την επίσης αυτοβιογραφική και συγκλονιστική «Ωδή εις θάνατον». Και δύο χρόνια μετά, στο Παρίσι τώρα, θα εκδώσει τις άλλες δέκα, επίσης ελληνικές, ωδές του, με τον τίτλο *Λυρικά*, όλες εμπνευσμένες από τον Αγώνα των Ελλήνων. Ας το κρατήσουμε αυτό: ο Κάλβος δεν θέλει να είναι ένας από τους πολλούς ποιητές που υμνούν τον Αγώνα, θέλει να είναι ο καθοδηγητικός ποιητής της αγωνιζόμενης Ελευθερίας, ο παιδαγωγός του έθνους. Για εξηγήσω αυτό που μόλις είπα, για να καταλάβουμε τον Κάλβο και τις φιλοδοξίες του εκείνη τη στιγμή, επισημαίνω δύο στοιχεία.

Το ένα: στα *Λυρικά* προτάσσει μία αφιερωτική επιστολή, στα γαλλικά, στον διάσημο γάλλο στρατηγό Λαφαγιέτ, τον ήρωα της Αμερικανικής και της Γαλλικής επανάστασης. Αλλά, γιατί; Γιατί, βρισκόμαστε στην άνοιξη του 1826, μόλις έχει

πέσει το Μεσολόγγι, η Επανάσταση, ρημαγμένη από τους Εμφυλίους και τον Ιμπραήμ, κοντεύει να νικηθεί, δύο χρόνια πριν έχει πεθάνει το *par excellence* είδωλο του ρομαντικού Φιλελληνισμού, ο λόρδος Μπάιρον. Εκείνα τα χρόνια, ο Λαφαγιέτ είχε αναδειχτεί, στην Ευρώπη και στην Αμερική, ως ο μεγάλος θιασώτης του ελληνικού Αγώνα. Γι' αυτό η επίκληση σε αυτόν, γι' αυτό και η σκληρή γλώσσα απέναντι στην αδιαφορία των Ευρωπαίων, γι' αυτό η αφιέρωση: ο Κάλβος θέλει να αναδείξει το νέο πρότυπο του Φιλελληνισμού, να ανεβάσει τον Λαφαγιέτ στον θρόνο του Μπάιρον, να δώσει στον ελληνικό Αγώνα, που εκείνες τις μέρες τρεμοσβήνει, ένα καινούργιο, μεγάλο ευρωπαϊκό σύμβολο.

Το άλλο: μαζί με τις πολιτικές και εθνικές στοχεύσεις, ο Κάλβος βλέπει και την ποίηση, βλέπει και τον ελληνικό Παρνασσό, τον οποίον, ας μην παραξενευόμαστε, τον διεκδικεί: «Ο ελληνικός Παρνασσός δεν έχει βρει ακόμα τον Δάντη του», είχε πει, τότε ακριβώς, ο Σπυρίδων Τρικούπης στον Διονύσιο Σολωμό. Εκείνα τα χρόνια, και όχι μόνο στην Ελλάδα, η γλώσσα, η ποίηση, η ελευθερία, ο λαός, το έθνος, όλα αυτά ήταν ένα. Ανάμεσα στους Έλληνες, ακόμα και πριν την Επανάσταση, είχε τεθεί το ζήτημα του *τι πρέπει να είναι η νεότερη ελληνική ποίηση, ποιος από τους ζώντες ποιητές την εξέφραζε περισσότερο*: πόσο μάλλον τώρα, μετά την Επανάσταση. *Μήπως ο Παρνασσός περίμενε τον Κάλβο*; Ο ίδιος δεν το απέκλειε. Και είμαι πεπεισμένος ότι γι' αυτό φρόντισε τα *Λυρικά* του να τυπωθούν μαζί, στον ίδιο τόμο, με ποιήματα του αναμφισβήτητου σταρ της εποχής, του Αθανάσιου Χριστόπουλου. Ο Κάλβος δεν φοβόταν τις συγκρίσεις. Μέσα από τη σύγκριση, ο Κάλβος θα αναδεικνυόταν υψηλότερος. Αλλά, όχι μόνο αυτό. Μέσα και από τις δικές του ωδές, στον ίδιο εκείνον τόμο, ο Κάλβος καταδίκασε έμπρακτα και απερίφραστα την ποίηση του Χριστόπουλου: *ο Κάλβος θέλει να δουν, και οι Έλληνες και οι Ευρωπαίοι, ανάγλυφα τη διαφορά*. Και αυτό είναι ολοφάνερο στην ωδή «Εις Ψαρά», στην οποία καταδικάζονται όλα τα μοτίβα της ποίησης του Χριστόπουλου. Δεν θα σφάλουμε αν πούμε ότι εκείνη τη στιγμή ο Κάλβος εξελέφθη, σίγουρα από τα περιβάλλοντα του εξωτερικού, ως ο νέος, ο υψηλός ποιητής των ελεύθερων Ελλήνων: ας θυμίσω ότι πολλές βιβλιοκρισίες σε ξένα περιοδικά, αλλά και ο φίλος του Κοραή, ο Κωνσταντίνος Νικολόπουλος, χαιρέτισαν στο πρόσωπό του τον «Νέο Πίνδαρο». Πράγματι. Ο Κάλβος δεν θα είχε καμία αντίρρηση να βλέπουν τον Χριστόπουλο ως τον «Νέον Ανακρέοντα», γιατί αυτός ήθελε να είναι ο «Νέος Πίνδαρος». Ο Χριστόπουλος, ο συμποσιαστής ποιητής του ανέμελου αλλά, μην το ξεχνάμε, του *υπόδουλου* ελληνικού κόσμου, της ανάξιας και ανήθικης *dolce vita*, ο *ποιητής του*

παρελθόντος, λοιπόν, και ο Κάλβος, ο υμνητής του Αγώνα, ο πινδαρικός ποιητής του εγειρόμενου ελληνικού κόσμου, ο υψηλός ποιητής του μέλλοντος. Με αντίστοιχο τρόπο είχε καταδικάσει την ανέμελη ποίηση ενός φλωρεντινού φίλου του, του Filippo Pananti, στο γνωστό κείμενό του στην παρισινή *Revue Encyclopedique*, το 1825.

Αυτός είναι ο Κάλβος: ο ποιητής της Ελευθερίας, της Αρετής και του Νόμου, ο ποιητής-νομοθέτης του έθνους – ναι, ο εθνικός ποιητής. Ο ποιητής που ρητά, θεωρητικά και έμπρακτα, καταδίκασε την ευκολία της ρίμας και τη «βαρβαρότητα» του δεκαπεντασύλλαβου, γιατί επιθυμούσε η μουσική και το ύψος της ποίησης να αναδύονται από τον λόγο και τη μουσικότητα του μέτρου και όχι από στοιχεία εξωτερικά. Ας ακούσουμε πώς απέδωσε ποιητικά ένα γνωστό μοτίβο της στιγμής: τη Διχόνοια:

Εγκρημισμέναι πόλεις  
φαίνονται αυτού, και λείψανα  
πύργων, ναών, χωρίων·  
άροτρα, βάρκες και άρματα  
ημελημένα.

Ζώντα δεν βλέπω· ούτ' άφησε  
καν ένα η σκληρά τύχη  
επάνω εις τέτοιον θέατρον,  
τ' έθνους 'να κλαίη την άωρον  
τρισάθλιαν μοίραν.

Μεγάλη, τρομερή,  
με' τα πτερά απλωμένα,  
καθώς αετός ακίνητος,  
κρέμεται 'ς τον αέρα  
'ψηλά η Διχόνοια.

«Εγώ», φωνάζει, «εγώ  
από τον κόσμο έσβυσα  
ένα λαόν· και ταύτην  
την γην εξολοθρεύσασα  
τάρα εορτάζω.»

Ούτως ειπούσα η δύσφημος,  
χύνει, από δύο ποτήρια

αίμα και προφυρίζονται  
πάντες οι ουράνιοι κάμποι,  
η γη και η νήσοι.

1826: ο Κάλβος, μόλις έχει εκδώσει τα *Λυρικά*, και ενώ τον παρακολουθεί η αστυνομία του Μέττερνιχ, όπως όλους τους έλληνες και ευρωπαίους φιλελεύθερους, αποφασίζει να επιστρέψει στην Ελλάδα –σωστότερα: στο Ιόνιο– και εδώ αρχίζει η **τρίτη** περίοδος της ζωής του, η μεγαλύτερη, αλλά για μας όχι η σπουδαιότερη. Μέχρι το τέλος του βίου του, από το 1826 μέχρι το 1869, σαράντα τρία χρόνια χαμένα για την ποίηση, χρόνια ενός ποιητή που έχει πια σωπάσει. Για σαράντα τρία χρόνια – είκοσι έξη στην Κέρκυρα και δέκα επτά στην Αγγλία– έχουμε μόνο σκόρπιες μαρτυρίες και ούτε έναν στίχο: στην Κέρκυρα, αρχικά, μπήκε στον κύκλο του λόρδου Γκίλφορντ, διορίστηκε καθηγητής στην Ιόνια Ακαδημία, αλλά η θητεία του δεν διήρκεσε πολύ, διορίστηκε ξανά και ξανά, δίδαξε σε σχολεία δημόσια και ιδιωτικά, εργάστηκε ως επιμελητής στην κρατική εφημερίδα, συμμετείχε μαζί με άλλους Μεταρρυθμιστές στην έκδοση της φιλελεύθερης εφημερίδας *Πατρίς*, γνωρίζουμε τρεις-τέσσερις δημοσιεύσεις του σε κερκυραϊκά έντυπα, όχι σπουδαίες, ενώ από τα τελευταία χρόνια της ζωής του στην Αγγλία δύο καθόλου ποιητικές δραστηριότητές του: δύο μεταφράσεις εκκλησιαστικών κειμένων για λογαριασμό της Αγγλικανικής εκκλησίας.

Λοιπόν, μετά το 1826, σιωπή. Σύμφωνα με την ωραία έκφραση ενός έλληνα λογίου, «του Κάλβου ηκούσαμεν τας υψηλὰς μελωδίας, και όταν εστράφημεν να ιδώμεν τον άδοντα κύκνον, εσιώπησεν απατήσας τας προσδοκίας μας». Πράγματι, από το 1826 και μετά, η ζωή του στην Κέρκυρα θα είναι η ζωή όχι ενός ποιητή, αλλά ενός λογίου. Τα χρόνια περνούσαν και η λάμψη της ποίησής του ξεθώριαζε. Οι συγκαίρινοί του τον ήξεραν πλέον σαν λόγιο και, φαίνεται πως, όλο και λιγότεροι θυμούνταν ότι κάποτε είχε υπάρξει και ποιητής. Τον Δεκέμβριο του 1840, με την ευκαιρία ενός ακόμα διορισμού του στην Ιόνια Ακαδημία, δημοσιεύτηκαν στην επίσημη εφημερίδα δύο ιταλόγλωσσα εγκωμιαστικά συνθέματα. Το πρώτο τον περιέγραφε αποκλειστικά ως λόγιο, το δεύτερο, ανάμεσα σε άλλα, μιλούσε και για την ποιητική του τέχνη. Η σύνταξη της εφημερίδας, πάντως, έκρινε σκόπιμο να βάλει μια διαφωτιστική υποσημείωση στην οποία έλεγε: «Ο εγκωμιαζόμενος καθηγητής, ανάμεσα σε πολλά χαριτωμένα συνθέματα, εξέδωσε δύο συλλογές στην ελληνική γλώσσα, που είναι γνωστές με τον τίτλο *Πατριωτική Λύρα*, και σε αυτές γίνεται εδώ

αναφορά». Πέρα από το αλλοπρόσαλλο σχόλιο για τα «χαριτωμένα συνθέματα», αυτό που έχει σημασία είναι πως ο μορφωμένος αναγνώστης της εφημερίδας μπορούσε να μη γνωρίζει την ποίησή του – αλλιώς, προς τι η υποσημείωση;

Ακόμα περισσότερο, ο θάνατός του πέρασε σχεδόν εντελώς απαρατήρητος στην Κέρκυρα (ας σκεφτούμε αντιστικτικά την πάνδημη θλίψη, το δημόσιο πένθος όταν πέθανε ο Σολωμός...): κανένα δημοσίευμα, τίποτα, μόνο ένας επικήδειος αναδημοσιεύτηκε, κατά παραγγελία της χήρας του, από το χέρι του Πέτρου Βράιλα Αρμένη. Στη γενέθλια Ζάκυνθο, τα ίδια: αρκεί να διαβάσουμε πώς τον βιογράφησε ο Χιώτης ή να θυμηθούμε ότι ο Κατραμής στα *Φιλολογικά Ανάλεκτα*, όπου με περηφάνεια αναφέρει τον Σολωμό και τον Φόσκολο, τον Κάλβο τον λησμόνησε. Στην Αθήνα πάλι, για όλον τον δέκατο ένατο αιώνα, ήταν γνωστός από 1-2 ωδές του, σαν ένας από τους πολλούς πατριωτικούς ποιητές, όμως όχι σαν ιδιαίτερα σημαντικός, παρασάγγας μακριά από τον Σολωμό ή τον Σούτσο. Στον ελληνικό χώρο, σαράντα χρόνια μετά από την κυκλοφορία των ωδών του, είναι αμφίβολο πόσο γνωστές ήταν οι δύο συλλογές. Μόνο το 1864 κυκλοφόρησε στην Αθήνα μία έκδοση με τις μισές μόνο και έπρεπε να περιμένουμε το 1881 για να βγει, πρώτη φορά στην Ελλάδα, το σύνολο του ελληνικού του έργου: στη Ζάκυνθο, από τον Σπυρίδωνα δε Βιάζη, η συνεισφορά του οποίου στη συγκρότηση της βιογραφίας του Κάλβου και στη διάδοση του έργου του υπήρξε εξαιρετικά σημαντική. Στα μέσα της δεκαετίας του 1880, ο σχεδόν τριαντάχρονος Κωστής Παλαμάς, σημειώνει στο ημερολόγιό του ότι ένας παλαιοπώλης του «φόρτωσε» «τα άγνωστα ποιήματα ενός άγνωστου ποιητή»: Ήταν η έκδοση του Δε Βιάζη. Ως τότε ο Παλαμάς δεν είχε ακούσει το όνομα του Κάλβου.

Δύο ζωές, λοιπόν, έζησε ο Κάλβος: τριάντα τέσσερα χρόνια ως ιταλός και έλληνας ποιητής, χρόνια πυκνά και δημιουργικά, και σαράντα τρία χρόνια σιωπηλός: σιωπηλός για την ποίηση. Πώς έγινε αυτό; Ο Κάλβος δεν πέρασε τον αγώνα του Σολωμού, δεν τον έφαγε το μαράζι της ποίησης, δεν έσκισε τα χαρτιά του τόσο πολύ όσο ο Σολωμός. Τότε γιατί; Μιας και ανέφερα τον Σολωμό, ας πω το εξής: ο Κάλβος είναι άλλου είδους ποιητής από ό,τι ο Σολωμός. Μα, υπάρχουν πολλά είδη ποιητών; Πιστεύω πως ναι και μιλώντας τώρα γι' αυτό θα καταλάβουμε ίσως και γιατί ο Κάλβος εσιώπησε.

Να θυμηθούμε πρώτα την υποδοχή της ποίησής του από τους Έλληνες. Αν οι Φιλέλληνες, κυρίως της Γαλλίας, μέσω των μεταφράσεων, μπορούσαν να εκτιμήσουν



τα υψηλά του νοήματα, οι Έλληνες, ανταγωνιστές του ή όχι, κοίταζαν πρώτα από όλα τη γλώσσα, αν και κάποτε δεν παρέλειψαν να εγκωμιάσουν το ύψος της ποίησής του. Σταχυολογώ: ο δύστροπος Ανδρέας Μουστοξύδης, αμέσως μόλις κυκλοφόρησε η *Λύρα*, το 1824, την έστειλε στον Claude Fauriel, ειρωνευόμενος «το τρελό ανακάτεμα ιδεών και ύφους», αλλά και τη «νέα προσωδία του». ο σολωμικός Gaetano Grassetti, το 1829, καταδίκασε τη γλώσσα του και «il suo modo di poetare». ο Γεώργιος Τυπάλδος Ιακωβάτος, μαθητής του στην Ιόνια Ακαδημία, θα μας πει ότι «η *Λύρα* οπού ετύπωσε βαρεί κλούβια». ο Ιούλιος Τυπάλδος θα χαρακτηρίσει τη γλώσσα του «γκρέκο συφοριασμένο», ενώ ο Πολυλάς, ο κύκλος του Σολωμού και ο ίδιος ο Σολωμός είχαν την ίδια απολύτως απορριπτική θέση. Αν σκεφτούμε ότι ο Κάλβος πολλές φορές εδήλωσε, και μάλιστα στην προμετωπίδα των ποιημάτων του, ότι (νόμιζε πως) συνέθετε «εις την σήμερον υπό των Ελλήνων ομιλουμένην διάλεκτον», μπορούμε να καταλάβουμε την απογοήτευσή του. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα, μάλιστα στην Κέρκυρα, συνάντησε την απόρριψη όλων των πλευρών: των οπαδών της ομιλουμένης, των καθαρευόντων και των αρχαϊστών.

Η απότομη προσγείωση. Και αν δεν εκτιμάται η γλώσσα, τότε τι ποίηση μπορεί να γραφτεί; Έπρεπε να κοπάσει η διαμάχη για τη γλώσσα, όπως το είπαν ο Δημαράς και ο Σεφέρης, έπρεπε να ξεφύγει το αυτί του Έλληνα από τον ρόλο του εισαγγελέα της γραμματικής, για να μπορέσουμε, αν μπορέσαμε, να αισθανθούμε την ποιητικότητα της γλώσσας του. Πάντως, για την εποχή εκείνη, το πρόβλημα ήταν αξεπέραστο.

Πρόβλημα πρώτο, λοιπόν: η γλώσσα. Το δεύτερο, εξίσου σημαντικό: τι είδους ποιητής ήταν ο Κάλβος; Εδώ θα χρειαστεί να πάμε λίγο πίσω, στο ιταλόγλωσσο έργο του (εννοώ, τις τρεις ιταλικές τραγωδίες, τα μικρά του δοκίμια και τα πρώτα ιταλικά του ποιήματα) και να αναρωτηθούμε: ποιο είναι το χαρακτηριστικό εκείνου του έργου, τι το νοηματοδοτεί; Πιστεύω ότι είναι το στοίχημα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού: το μεγάλο αίτημα της ελευθερίας, η μάχη κατά των αυθεντιών και των απολυταρχιών, *το μεγάλο ιδανικό του φιλελευθερισμού*. Ο Κάλβος υπήρξε ένας από τους λογίους της Ευρώπης, που πήραν την πένα στο χέρι τους για να υμνήσουν και να διεκδικήσουν *την ελευθερία του ανθρώπου*: την ελευθερία του ατόμου, του πολίτη, των εθνών. Ακολουθώντας το πρότυπο πολλών, και φυσικά του Φόσκολο, υπήρξε όχι μόνο ένας ποιητής, αλλά και ένας μαχητικός λόγιος, που με κείμενα θεωρητικά, με δοκίμια και σχόλια, με ομιλίες και βιβλιοκρισίες υπηρέτησε αυτόν τον στόχο. Δεν σημαίνει ότι όλα του τα κείμενα είναι κείμενα υψηλά, πρώτης τάξεως, αλλά το

πνεύμα τους ήταν αυτό: όπως, για παράδειγμα, ένα ανολοκλήρωτο νεανικό κείμενο, με τίτλο «Apoloγία del suicidio», το οποίο απηχεί τη μεγάλη ευρωπαϊκή διαμάχη για το ηθικό δικαίωμα του ανθρώπου στην αυτοκτονία και για την αυτοκτονία ως έσχατο πολιτικό όπλο: και τα δύο αυτά ζητήματα έφεραν τους απολογητές της αυτοκτονίας, και τον Κάλβο, σε σύγκρουση με την καθολική εκκλησία και με τις απολυταρχίες της εποχής. Η ιταλική λογοτεχνία έχει εν προκειμένω ως κορυφαίο έργο της το φοσκολικό *Τελευταίες επιστολές του Γιάκοπο Όρτις*. Και ο Κάλβος, επίσης: όχι μόνο προβληματίστηκε θεωρητικά πάνω στο θέμα, αλλά και μία από τις τρεις τραγωδίες του, ο *Θηραμένης*, έχει αυτό ακριβώς το ερώτημα στο κέντρο της.

Ο άνθρωπός μας, λοιπόν, είναι ένας ποιητής του Διαφωτισμού, ένας ποιητής της εποχής των επαναστάσεων, ο οποίος ύμνησε την ελληνική επανάσταση, όχι μόνο σαν Έλληνας που ευχόταν αυτή να πετύχει, αλλά και σαν ένας φιλελεύθερος ποιητής-διανοούμενος που προσελάμβανε την εθνική ελληνική ελευθερία ως ένα βήμα προς τον μεγάλο ορίζοντα της ελευθερίας του ανθρώπου. Η ελευθερία, μάλλον ο αγώνας για αυτήν, ο αγώνας ενάντια στις αυθεντίες και στους τυράννους, η παιδαγωγία του ανθρώπου στις υψηλές αξίες, η έννοια του Δικαίου: αυτά είναι που νοηματοδοτούν τον ποιητικό και τον πολιτικό κόσμο του Κάλβου.

Αλλά, δύο χρόνια μετά την άφιξή του στην Κέρκυρα, ο ελληνικός Αγώνας θα τελειώσει. Η Αγγλία, την οποία είχε θαυμάσει λίγα χρόνια πριν για τον φιλελευθερισμό και την ανεκτικότητα της, στο Ιόνιο συμπεριφερόταν ως δύναμη αποικιοκρατική, ενώ στην Ελλάδα ο ρόλος της, μετά από το Ναβαρίνο, ήταν τουλάχιστον προβληματικός. Μαζί με τη νιότη του Κάλβου, είχε περάσει και ο καιρός των μεγάλων ελπίδων: οι ιταλικές επαναστάσεις είχαν ηττηθεί, η αντιδραστική Παλινόρθωση κυριαρχούσε και η Ελληνική επανάσταση, που είχε αποτελέσει την ελπίδα όλων των ευρωπαίων φιλελεύθερων, είχε οδηγηθεί στη δημιουργία ενός κράτους καχεκτικού –μια πέτρα στην άκρη της Βαλκανικής–, απολύτως εξαρτώμενου από τις Ξένες δυνάμεις, έρμαιο των αντίπαλων φατριών: ένα χρόνο μετά την επιστροφή του Κάλβου, ο Καποδίστριας οριζόταν Κυβερνήτης της Ελλάδας, αλλά οι μέρες του ήταν μετρημένες.

Πιστεύω πως αυτοί ήταν οι λόγοι που τον οδήγησαν στη σιωπή: απόρριψη του γλωσσικού του οργάνου, βίαιο τέλος των ονείρων και των ελπίδων, απομάγευση, περιθωριοποίηση και απογοήτευση. Δεν είναι λίγα αυτά, για κάποιον που πίστεψε ότι μπορούσε να γίνει ο εθνικός ποιητής των νέων Ελλήνων. Αλλά, μια στιγμή, θα μου πείτε: *εθνικός ποιητής έγινε*. Έγινε ναι, αλλά για λάθος λόγους, όπως, κατά την

ταπεινή μου γνώμη, και ο Σολωμός. Και οι δύο θεωρήθηκαν ως εθνικοί ποιητές επειδή έγραψαν για –και ύμνησαν την– Επανάσταση. Όμως, και οι δύο τους, και το είπαν κιόλας, πίστευαν, όπως είναι και το σωστό, ότι εθνικός είναι ο ποιητής που μέσα από το έργο του εκφράζει το πνεύμα και τη φύση του λαού του, συγκροτεί το γλωσσικό όργανο του έθνους και καθοδηγεί το έθνος και τον λαό στις υψηλές αξίες: παιδαγωγός στην Αρετή.

Ας αφήσουμε τον Σολωμό, έναν μεγάλο ρομαντικό ποιητή της Ευρώπης, και ας γυρίσουμε στον Κάλβο. Παρά τον χαρακτηρισμό του ως «εθνικού ποιητή», κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι η πρόσληψή του από τη νεότερη φιλολογία μας υπήρξε μονόπλευρη και στρεβλωτική. Ο Κάλβος που κυκλοφορεί στον δημόσιο λόγο, στα σχολικά αναγνώσματα και σε μεγάλο βαθμό στα βιβλία των φιλολόγων, είναι ένας ποιητής μισός, μία ιδεολογικοποιημένη ερμηνεία της ζωής και του έργου του. Η ελληνική φιλολογία για πολύ μεγάλο διάστημα αδιαφόρησε για ολόκληρο το ιταλικό έργο του και ως έργο του αναγνώρισε μόνο τις είκοσι ωδές. Όμως, εμείς γνωρίζουμε –και αυτός ήταν ο λόγος της κάπως αναλυτικής σκιαγραφίας της διαδρομής του– ότι το ελληνικό του έργο ήταν *μόνον η κατάληξη*, η τελευταία φάση της ποιητικής ζωής του, και ότι η κατανόηση του ελληνικού του έργου προϋποθέτει αναμφισβήτητα τη γνώση και την κατανόηση του ιταλικού. Αλλιώς, μένει μισός. Αν για μας, οι διαφορετικές γλώσσες είναι πρόβλημα για κείνον δεν ήταν: οι ιδέες, οι έννοιες, οι απόψεις του κυκλοφορούσαν στο έργο του με διαφορετικό γλωσσικό ένδυμα, αλλά ήταν οι ίδιες: ο ίδιος άνθρωπος έγραψε και το *ποίημα για τον Ναπολέοντα* και την *Απολογία της αυτοκτονίας* και την *Ωδή στους Ιονίους* και τον *Θηραμένη* και τις *έξοχες Δαναΐδες* και τις ελληνικές ωδές.

Θέλω να το δείξω αυτό με ένα παράδειγμα, υπάρχουν πολλά, επιμένοντας σε αυτό που θεωρώ ως κομβικό σημείο της ποίησης και της ιδεολογίας του: το αντιτυραννικό στοιχείο. Για να επαναλάβω ότι αν δεν γνωρίζουμε την ιταλική του παραγωγή, η κατανόηση των ωδών μένει λειψή. Ας πάμε να διαβάσουμε την όγδοη ωδή της πρώτης συλλογής, της *Λύρας*. Η ωδή είναι η γνωστή σε όλους «Εις Αγαρηνούς». Διαβάζοντάς την, θα έπρεπε να μας δημιουργεί απορία το γεγονός ότι μέσα δεν γίνεται πουθενά λόγος για τον Αγαρηνό, για τους Οθωμανούς δηλαδή. Ολόκληρη η ωδή είναι ένας φιλιππικός κατά της τυραννίας. Ας ακούσουμε λίγες στροφές της ποιητικής και ηθικής της καταδίκης:

Ή Ποίος ποτέ του Θεού,

ποιός του Ηλίου ωμοίασεν;  
διατί βωμούς, θυμίαμα  
διατί ζητούν οι μύριοι  
τύραννοι, κ' ύμνους;

[...]

Κριταί ως θεοί! και πότε  
την αρετήν αθλίως,  
πότε δεν εκατάτρεξαν;  
πότε ευσπλαχνίαν εγνώρισαν,  
δικαιοσύνην;

ἸΜε' υπερηφάνους πόδας  
καταφρονητικούς,  
δεν πατούν το χρυσούν  
συντριφθέν τώρα ζύγωθρον  
του ορθού νόμου;

[...]

Ὅχι μόνον τον ἰδρωτα,  
ἀλλά και τ' αἶμα οι τύραννοι  
ζητούσιν ἀπό σας,  
κ' ἀφ' ου ποτάμια εχύσατε  
μήπως τους φθάνει.

Την πνοήν σας ἀχόρταστοι  
ἐπιθυμούν· ἀλλοίμονον  
ἀν ποτέ ἐπί τα σφάγια  
των τυράννων ἀναστενά-  
ξι η ψυχὴ σας.

- και εντέλει την υπερήφανη δέσμευση του ίδιου του ποιητή για τη στράτευσή του στον πόλεμο κατά των τυράννων:

ἸΚαι τοιούτοι, εμπρός σας  
εγώ 'να γονατίσω! –  
η γη ας σχισθῆ, εἰς το βάραθρον

η βροντή τ' ουρανού  
ας με τινάξη· -

πρωτού σας ατιμήσω  
ω γόνατά μου. – *Ατάρακτον*  
*έχω το βλέμμα οπότεν*  
*το καταβάσω εις πρόσωπον*  
*ενός τυράννου.*

Προσέξτε εκείνο το «οπότεν καταβάσω το βλέμμα εις πρόσωπον ενός τυράννου»: ο ποιητής είναι ανώτερος στέκει ψηλότερα από τον τύραννο – και αυτό ο Κάλβος το άντλησε από τον λόγο του Alfieri: είναι αυτός που έθετε προγραμματικά και ασυμβίβαστα τον ποιητή υψηλότερα από τους ηγεμόνες και τους τυράννους. Ας γυρίσουμε, όμως, στην ωδή. Πουθενά, ούτε λόγος για τους Οθωμανούς ή για την επανάσταση των Ελλήνων. Τότε, γιατί «Εις Αγαρηνούς»; Η απορία μας θα λυθεί αν προσέξουμε ότι στη χειρόγραφη εκδοχή της, στην *Ιωνιάδα* δηλαδή, η ωδή αυτή είχε τίτλο όχι «Εις Αγαρηνούς», αλλά «Εις τυράννους». Είναι προφανές ότι ο πρώτος πυρήνας, η αφορμή της ελληνόγλωσσης ποίησης του Κάλβου δεν ήταν ακριβώς η Επανάσταση, το υπαινίχθηκα και πριν. Ωδές όπως «Ο φιλόπατρις», «Εις θάνατον», «Εις Μούσας», «Εις Πάργαν», «Εις Αγαρηνούς» και «Εις ελευθερίαν», πάνω από τις μισές δηλαδή από τις ωδές της *Λύρας*, δεν σχετίζονται με τον Αγώνα των Ελλήνων, αλλά έρχονται είτε από τον κόσμο των βιωμάτων του, είτε από την αισιοδοξία που είχε γεννήσει η πνευματική αναγέννηση των Ελλήνων, είτε από τη διαφωτιστική εμπειρία τού υπέρ της ελευθερίας αντιτυραννικού αγώνα, που είχε νοηματοδοτήσει τις ιταλόγλωσσες τραγωδίες του. Φαίνεται πως μετά το 1819 ο Κάλβος άρχισε να δοκιμάζεται συστηματικότερα στην ελληνική ποίηση, ώσπου το 1821 τον έκαμε να προσανατολιστεί αποκλειστικά σε αυτήν. Ήταν τότε που θέλησε να υμνήσει τον Αγώνα και να “προσαρμόσει” ποιήματα πιο γενικά, όπως η καταδίκη της τυραννίας, στις συγκεκριμένες ανάγκες του αντιοθωμανικού αγώνα: έτσι, ο «Τύραννος» έγινε «Αγαρηνός», δίχως στο ποίημα να αλλάξει απολύτως τίποτα, το λεξιλόγιο έμεινε το ίδιο. Το λεξιλόγιο της καταδίκης των τυράννων στην ωδή «Εις Αγαρηνούς» είναι ακριβώς το ίδιο με εκείνο της ωδής «Αι ευχαί», της ωδής του 1826, που καταδικάζει με τρόπο δραματικό την υποκρισία και την αδιαφορία των Μεγάλων δυνάμεων απέναντι στην καταστροφή των Ελλήνων.

Όμως, όχι μόνο η προσωπογραφία του ελεύθερου, του αντιτυραννικού πολίτη, αλλά και εκείνη του δούλου έρχεται από την ιταλική του ποίηση. Πώς σκιαγραφεί στην ωδή «Εις Πάργαν» το πρόσωπο του δούλου;

Όμως διά ποίον οι δούλοι  
πίνουσι τον αέρα;  
κεντάουσι το άροτρον  
και πολύν στάζουν κόπον  
όμως διά ποίον;

Ψυχή ανδρική απορρίπτει  
φρόνημα χαμερπές·

Με τα ίδια λόγια από ενωρίς, στο νεανικό ποίημα *Ode agli Jonj*, είχε καταδικάσει τη δειλία των Ελλήνων και των Ιταλών, ένεκα της οποίας μπορούσαν να θεωρηθούν συνυπεύθυνοι για τη σκλαβιά τους. Με τα ίδια λόγια καταδίκασε τη δειλία του σκλάβου, πιο θεωρητικά και γενικά, διά στόματος του Θηραμένη, στην ομότιτλη ιταλική τραγωδία του:

Γιατί να σέρνουμε τη ζωή  
εκεί όπου η νύχτα με τον σκοτεινό της μανδύα  
αναδύεται για να μας σκεπάσει, σκλάβους όλο και πιο δειλούς;  
Αντί τις μέρες έτσι μίζερες να σέρνουμε,  
καλύτερο είναι να πεθάνουμε.

Τα παραδείγματα θα μπορούσε να πολλαπλασιαστούν, αλλά δεν χρειάζεται. Η άποψή μου είναι, πιστεύω, καθαρή: η ιταλική ποίηση αιμοδοτεί και νοσηματοδοτεί την ελληνική του, της δίνει τον μεγάλο πνευματικό ορίζοντα· δίχως τη γνώση του έργου του «Ιταλού» Κάλβου, χάνουμε το μεγάλο πλαίσιο που γέννησε σε αυτόν *την ανάγκη της ποίησης*, χάνουμε το ποιητικό και ιδεολογικό αλφαβητάριο πάνω στο οποίο άρθρωσε την ποίησή του. Για να το πω αλλιώς: δίχως τη γνώση του έργου του «Ιταλού» Κάλβου, ο «Ελληνας» είναι πολύ φτωχός.

*Αυτός είναι για μας ο Κάλβος σήμερα* - και αυτή είναι η κατευθυντήρια ιδέα της έκδοσης των *Απάντων* που επιχειρούμε τα τελευταία χρόνια, την οποία έχω την τιμή να διευθύνω: να παρουσιάσουμε, για πρώτη φορά, στην ελληνική κοινωνία, σε ειδικούς και σε λιγότερο ειδικούς, με πνεύμα “ανεξίθρησκο”, τη συνολική εικόνα του

Κάλβου: την εικόνα ενός *ποιητή* και όχι μόνο ενός *εθνικού ποιητή*, ενός ανθρώπου που θέλησε να γίνει ο *ποιητικός νομοθέτης* του νέου έθνους των ελεύθερων Ελλήνων, αλλά ακόμα περισσότερο: ενός ανθρώπου που *αντιτάχθηκε* σε κάθε είδους τυραννία, που θέλησε να εκφράσει το Δίκαιο και την Αρετή, με τους όρους της ποιήσης, που πίστεψε στο αίτημα της ελευθερίας – όχι μόνο ενός έθνους, αλλά του ανθρώπου.